

TURSUNBOY ADASHBOYEV IJODIDA TABIAT TASVIRINING BA'ZI O'ZIGA XOSLIKLARI

Rahmatulla Barakayev,
filologiya fanlari nomzodi, professor,
O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti

Baxshillo Ashurov,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent,
Navoiy davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: maqolada hozirgi o'zbek bolalar she'riyatida tabiat tasvirining o'ziga xosliklari o'zbek bolalar she'riyatining yetakchi namoyandalardan Tursunboy Adashboyev she'rlari misolida tahlil va tadqiq etilib, shoir badiiy mahoratining yosh kitobxon ma'naviy kamolotida tutgan o'tni, uosh kitobxon go'zallikni his qilish tuyg'larini va ona tabiatga muhabbatini shakllantirshdagita'siri xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: bolalar she'tiyati, tabiat tasviri, yil fasllari qiyosi, badiiy san'atlar, o'xshatish, jonlantirish.

Annotation: The article analyzes and researches the characteristics of nature imagery in modern Uzbek children's poetry. It uses the poems of Tursunbay Adashbaev, a prominent figure in Uzbek children's poetry, as an example. The article explores the influence of the poet's artistic skills on the spiritual development of young readers and considers the impact of the book on the formation of feelings of beauty and love for nature.

Key words: children's poetry, description of nature, Seasons, the artistic arts, analogy, and revitalization.

Fasllar o'zgarishi, yangilanishini bolalar singari intizorlik bilan kutadigan odam bo'lmas kerak. Chunki kun sayin, soat sayin o'sib-o'zgarayotgan, yangilanayotgan bola tabiati uzoq vaqt davom etadigan bir xillikni, doimiylikni qabul qilolmaydi. U tabiatning ham o'zi singari tezkorlik bilan o'zgarishini istaydi. Shu sababli ham u fasllar kelinchagi bo'lgan bahor kirib kelishini qanchalik sog'insa, qishda joniga tekkan issiq kiyimlaridan tezroq qutulib, yengilgina bo'lib, ko'cha-ko'ylarda tinim bilmay yugurib o'ynashni, varraklar uchirib quvnashni qanchalik intizorlik bilan kutgan bo'lsa, meva-chevalar pishib yetiladigan, darslardan qutulib, oromgohlarda dam olish, sayohatlarga chiqish, suvlarda maza qilib cho'milish imkoniyati tug'iladigan jazirama yozni ham shu qadar intiqlik bilan kutadi. Biroq yoz qanchalik go'zal bo'lmasin, u tez orada qadrdon maktabini, do'stlarini sog'inadi, tezroq kuz boshlanib, maktabiga boradigan kun kelishini intiqlik bilan kutadi, pishiqchilik fasli bo'lmish kuzda qanchalik to'kin-sochinlik bo'lmasin, u endi gupillab yog'adigan qorlar fasli bo'lmish qishni sog'inadi va hokazo.

Shu boisdan ham tabiat tasviri hamda fasllar madhiga bag'ishlangan asarlar bolalar adabiyotida alohida o'rin tutadi. Zero, vatanni qanchalik Ona-Vatan deb ardoqlasak, tabiatni ham bejiz ona tabiat demaymiz. Vatanni sevish esa har bir mavjudotning qonida bor. Vatan tuyg'usi inson tug'ilgan kundan boshlanadi. Kindik qoni to'kilgan tuproqning har bir zarrasi har bir inson uchun aziz, mo'tabar. Shuning

uchun ham tug'ilib o'sgan yer Ona-Vatan deyiladi va bu mavzu bolalar adabiyotimizning ilk sahifalaridan boshlanadi. Shoirimiz dil tug'yonlarining eng baland pardalarini doimo azizu mukarram Ona-Vatan vasfiga bag'ishlaydilar, uning go'zalliklarini to'lib-toshib madh etadilar. Zero, Vatan Ona qadar muqaddas, Ona qadar mukarram, Ona qadar musaffodir. Vatanning noz-ne'matlari, boyliklari qanchalik qadrlil, bog'u bo'stonlari, gulzoru chamanzorlari qanchalik go'zal bo'lsa, tog'u toshlari, cho'lu biyobonlari ham shunchalar go'zal va qadrlidir. Binobarin, vatanparvar shoir Vatanning qahraton qishidan ham, gullarga burkangan bahoridan ham, jazirama yozidan ham, to'kin-sochin kuzidan ham birday go'zallik izlaydi va kashf qiladi:

Eman bargi tovusning
 Quyrug'iday serhasham,
 Kiyik yurgan so'qmoqlar –
 Qirda yo'l-yo'l beqasam...

Yashil taroq archalar
 Keng yozib qulochini,
 Erinmasdan shamolning
 Tarar paxmoq sochini [T.Adashboyev, 1982: 42].

Ona Vatan tabiati oshuftasi T.Adashboyevning «Chilla chiqib» sarlavhali ushbu she'rida Vatan qishining mukammal manzarasi chizilgan.

She'riyatning go'zalligi shundaki, shoir biz har kun ko'rib yurgan, biz uchun odatdagi narsaga aylanib qolgan tabiat manzaralarini o'zgacha ko'z bilan ko'radi: biz uchun shunchaki daraxt bo'lib tuyiladigan eman bargining tovus dumiday go'zal, hashamdorligini kashf qiladi, kiyik yurgan so'qmoqlarning oppoq qorga burkanib yotgan qirlarda beqasamning yo'l-yo'l chiziqlariday tovlanishini idrok etadi; uning nazdida archa daraxtlari qulochini keng yoyib, betizgin shamolning paxmoq sochlarini erinmasdan yashil taroqlari bilan tarayotgan odamga aylanadi. Nazarimizda, xuddi ana shu betakror, kutilmagan o'xshatish va jonlantirishlar she'rgajon baxsh etadi, yosh kitobxon ko'z o'ngida Ona tabiatning jonli, mukammal manzarasini yaratadi, tabiatning har bir sahifasi, jumladan, dov-daraxt uyquga cho'mgan, hamma yoq oppoq qor bilan qoplangan, issiq uyda o'tirib o'qiyotgan kitobingdagi tasviriyoq etingni junjiktirib yuboradigan qahraton qish ham yosh kitobxon ko'z o'ngida o'zgacha qiyofada aks etadi, yashirin go'zalligini namoyon qiladi, G'afur G'ulom aytmoqchi, «Biz uchun qadrton qish»ga aylanadi.

Bugungi o'zbek bolalar she'riyatining yetakchi namoyandalaridan biri bo'lmish T.Adashboyev she'rlariga ko'z tashlar ekansiz, uning Ona-Vatan kuychisi, Ona-Vatan tabiati shaydosi ekaniga imon keltirasiz. Shoir qalami Ona-Vatanning turfa

manzaralarini mohir musavvirdek hassoslik bilan chizadi, yosh kitobxonni ham Ona-Vatan oshuftasiga aylantiradi. Ayniqsa, T.Adashboyev tasviridagi tabiat kelinchagi – bahor manzaralari shu jihatdan betakroridir:

Bulut qoplab birdaniga
Tindi shamol g'ir-g'iri.
Maysalarga taqdi sirg'a
Ilk bahorning yomg'iri...
Halqoblandi oyoq osti,
Dur sochildi tog'larga.
Quyosh keyin dazmol bosdi
Dala, adir, bog'larga... [T.Adashboyev, 1982: 21].

Avvalo, bahor yomg'iri – obirahmat, dala-tuzga jon baxsh etuvchi ne'mat. Maysalarga qo'ngan ana shu ilk bahor yomg'irining sirg'aga, quyoshning dala, adir, bog'lardagi yomg'ir tomchilarini quritishi dazmol bosishga o'xshatilishi, bir jihatdan, ajoyib topilmalar bo'lsa, ikkinchidan, bahor yomg'irining tabiatni jonlantirishi, maysalarga qo'ngan yomg'irning go'zal kelinchak qulog'idagi sirg'aga o'xshatilishi bilan ushbu – «Dur sochildi tog'larga» she'rida yanada tabiiylik, yanada o'zgacha go'zallik, tarovat kashf etilgan, yosh kitobxon ko'z o'ngida Vatan bahorning yaxlit manzarasi namoyon qilingan.

«Bulutlar yig'lar» she'ri «Dur sochildi tog'larga»ning mantiqiy davomi – unda Vatan bahorning yanada o'zgacha manzarasi tasvirlanadi:

Yalt-yalt etib osmonni
Chaqmoq tilib tashladi,
Bir zumdayoq bulutlar
Ko'zlarini yoshladi.
Tunukali tomlarni
Tasir-tusur qamchilab,
Maysalar betin yuvdi
Muzdek gavhar tomchilar

(«Jo'nataman quyoshni», 31).

Avvalgi she'rda osmonni birdaniga bulut qoplab, yomg'ir yoqqan bo'lsa, bunisida chaqmoq osmonni o'tkir pichokday parchalab, tilib tashlaydi, bulutlarning ko'zini yoshlaydi. Bu safargi yomg'irning muzdek gavhar tomchilari maysalarning betini yuvadi.

Darhaqiqat, bahor yomg'iri – dur, gavhar. U endigina nish urgan chechaklar, maysalarni yosh qizaloqday cho'miltiradi, yuzlarini yuvib qo'yadi, quloqlariga sirg'a bo'lib qo'nadi, ularga jon baxsh etadi, tabiatning go'zal qiziga aylantiradi.

Bu she'rlarda shoir bahor manzarasiga mohir musavvirday chizgan chizgilaridan

«Bahor tushib kelar tog'dan» she'rida mukammal portret yaratadi:

Qorlar erib,
Tuni bilan,
Yerga yozib
Yashil gilam,
Bahor tushib kelar tog'dan.

Toblanib
Qish ayozida,
Sinchalakning
Bayozida,
Bahor tushib kelar tog'dan.

Boychechakdan
Chambar boshda,
Ta'zim qilib,
Yurt, quyoshga,
Bahor tushib kelar tog'dan.

Qo'lga olib
Yangroq torin,
Ko'z-ko'z qilib
Iqtidorin,
Bahor tushib kelar tog'dan [T.Adashboyev, 1982: 9].

Bu she'rda tabiatning go'zal kelinchagi – Bahor tom ma'noda jonlantiriladi, u qish ayozida pishib-yetilib, yerga chechaklardan yashil gilam to'shab, sinchalakning shodon qo'shig'ida, boshiga boychechaklardan chambar taqib, Ona yurtga ta'zim bajo aylab, tog'lardan sallona-sallona tushib keladi.

Darhaqiqat, she'rni o'qigan kitobxon ko'z o'ngida Ona-Vatan go'zalligi uning go'zal qizi – Bahorning betakror go'zalligiga hamohang tarzda bor ko'rku tarovati bilan o'zligini ko'z-ko'z qiladi, kitobxonni o'ziga oshig'u shaydo qiladi. Binobarin, ana shunday betakror, shoir qalb qo'ridan paydo bo'lgan samimiy satrlar beixtiyor yosh kitobxon qalbiga ko'chadi, yosh, beg'ubor qalbgaga Ona-Vatan muhabbatining birumrlik shaydiligini oshno qiladi.

Biroq dala-dashtlar, tog'u qirlar go'zalligi, har faslda o'zgacha tovlanishi shunchaki manzara emas va shoirning bu tasvirlaridan bosh maqsad ham faqat ulardan zavqlanishdangina iborat emas. Ana shu Ona-Vatan – kindik qoni to'kilgan aziz tuproq, uning har bir dov-daraxtini, gulu chechagini avaylab-asrash, ko'rkiga

ko'rk, husniga husn qo'shish ushbu tuproqda yashovchi har bir insonning muqaddas vazifasi. Zero, shu aziz Vatan tuprog'ida yetishgan noz-ne'matlar bizning boyligimiz, to'kinligimiz, to'kisligimiz, to'qligimiz ifodasidir. Binobarin, bu go'zallikning yanada to'kis bo'lishi shu aziz tuproq farzandlarining halol va fidokorona mehnati, peshona teri mahsulidir. Shu sababli ham shoir o'z she'rlarida ana shu go'zallik yaratuvchisi bo'lmish Bobo dehqon mehnatini sharaflaydi, go'zallik, avvalo, mehnat mahsuli ekanligini kuylaydi:

Cho'qqilarga ilindi

Oq bulutlar tug' bo'lib.

Yerga sig'may qor suvi

Ko'kka o'rlar bug' bo'lib.

Musichaga manzil-makon

Tanish bo'g'ot, peshxari.

Bobom tortar o'qariq,

Bar urilgan peshlari.

Momomning fikri-zikri

Jag'jag'u ismaloqda.

Shanbalik qilib kecha

Sinfimiz chiqdi boqqa.

Dov-daraxtni bog'bonlar

Soch soqolin qiyishdi,

Biz oqlagan daraxtlar

Oppoq paypoq kiyishdi [T.Adashboyev, 1985: 4-5].

T.Adashboyev «Shanbalik» she'rida Sho'ro davrida barchaning me'dasiga tegib, ensasini qotiradigan tadbirga aylanib qolgan an'anaviy shanbalik marosiminiqalamga oladi va ana shu tadbirdan ham go'zallik izlab topadi. Zero, bahor – tabiatning uyg'onish fasli. Bu holat erigan qorlarning suvi ko'kka bug' bo'lib o'rlayotgani va oq bulutlarga aylanib, cho'qqilarga bayroq (tug') singari ilinib qolayotgani manzarasini chizish bilan ifodalanadi.

Har bir kishi, daladami, uyidami, bir parcha yerini ag'darib, tekislab, nimadir ekish taraddudida. Hatto lirik qahramonning kekxa bobosi ham to'nining peshlarini bar urib, o'qariq tortayapti, momosi esa bahorning jag'-jag'u ismaloq kabi ilk ne'matlarini terib, nevaralariga pishirib berish tashvishida kuyib-pishib yuribdi. Ana shunday tashvishlardan yosh bolalar ham chekkada emas. Ularning sinfi shanbalik qilib boqqa chiqqan. Bog'bonlar dov-daraxtlarni butashyapti. Lirik qahramon – bolakay uchun ana shu ish jarayoni ham hayratomuz kashfiyot. Butalgan daraxtlar uning nazdida soch-soqoli olingan odamga aylanadi. Darhaqiqat, soch-soqoli olingan odam yosharib, go'zallashganiday, butalgan daraxtlar ham go'zallashadi. Daraxtlarni

oqlash bilan esa bu go'zallik yanada mukammallashadi, ular endi oppoq paypoq kiygan odamga aylanadi. Binobarin, bu mehnat – yaratuvchilik mehnati. Unda ishtirok etgan bolakaylar ham o'z mehnati samarasini ko'rib, qalbi zavq-shavqqa to'ladi. Ushbu manzara aks ettirilgan, tasvirlangan she'r esa o'z samimiyati, harorati bilan bolakaylar qalbidan o'rin oladi. Demak, bolalar adabiyotimizning haqiqiy namunasiga aylanadi. Shu boisdan ham bunday she'rlar eskirmaydi, har bir davr bolakaylari bu she'rlarni o'qib, undan o'zgacha zavq, o'zgacha surur topadilar.

T.Adashboyev Ona-Vatan tabiatining oshufta kuychisi sifatida o'z she'rlarida bu aziz Vatan tabiatining rango-rang manzaralarini yaratar ekan, shu bilan bir qatorda, ulkan ma'naviy-ma'rifiy vazifani ham bajaradi. Zero, erta-indin ulg'ayib, jazirama issig'u qahraton qishni pisand qilmay, kechani kecha, kunduzni kunduz demay, Vatan sarhadlariga posbonlik qiladigan bo'lg'usi vatanparvar askar yigitlar ham, Vatan tuprog'ini gullab-yashnagan bog'u bo'stonga aylantiruvchi fidokor dehqon ham, xullas, o'z halol mehnatini Ona-Vatan baxt-saodatiga baxshida etadigan barcha kasb egalari bo'lmish insonlar T.Adashboyev singari ijodkorlar asarlarini o'qib, tom ma'nodagi vatanparvarlar bo'lib yetishadilar. Ona Vatan go'zalligini madh etuvchi xuddi ana shunday she'rlar yosh kitobxon qalbini go'zallikka oshno qiladi. Go'zallik tuyg'usi bilan to'liq qalblar esa vayron qiluvchi emas, balki yaratuvchi bo'ladilar.

T.Adashboyevning «Arslonbob afsonasi» to'plamiga so'zboshi yozgan taniqli munaqqid P.Shermuhamedovning quyidagi so'zlari shoir ijodining mohiyatini ochishda o'ziga xos o'rin tutadi: «T.Adashboevning ijodi xususida so'z yuritar ekanman, ikkita muhim nuqtani tilga olib o'tishni istar edim. Birinchisi, shoir she'rlari va dostonlari qat-qatiga singib ketgan fidoyilik tuyg'usi... Biz bu yerda shoirning ijodkor-grajdanin sifatida tutgan ijtimoiy o'rni va tevarak-atrofida ro'yberayotgan voqea va hodisalarga munosabatini ko'zda tutayotirmiz. Ikkinchisi, shoir tuyg'ularining samimiyligi haqida», deydi u [T.Adashboyev, 1988: 3].

Darhaqiqat, T.Adashboyev asarlarining ayni shu jihatlari uning deyarli barcha she'ru dostonlariga ko'rk bag'ishlaydi. Binobarin, u bolalar adabiyoti Vatanning ertasini yaratuvchi avlodni tarbiyalab yetkazishga mas'ul ekanini bir daqiqa ham nazaridan qochirmaydi. Uning yuqorida tilga olingan tabiat manzaralari haqidagi she'rlari ham, hatto farzandlarimizning kundalik mehnat tashvishlariga me'yoridan ortiqroq jalb qilinayotganliklari haqidagi jonkuyarlik mahsuli bo'lmish she'rlarida ham ayni shu – fidoyilik, vatanparvarlik his-tuyg'ulari barq urib turadi. Shu ma'noda ayniqsa, uning Vatanimiz tarixi va tarixiy joylariga bag'ishlangan she'rlari diqqatga sazovordir:

Chorak asr shahri O'shdaman,
Oqburadek oqar yil, oylar,
«Oq saroy»ni asray olmadik,

Qursak hamki ko'rkam uy-joylar [T.Adashboyev, 1988: 13]

deydi shoir «O'sh» she'rida. O'shda yashab o'tgan, kindik qoni to'kilgan, poyqadami tekkan ulug' zotlarni, Ona yurtning tog'-toshlari-yu, daryo-adirlarini, tarixiy joylarini shoir bejiz tilga olmaydi. U:

Do'stim, nahot Baroko'h tog'in

Taqdirimdan ayri ko'rgayman,

Buyuk Habib Abdulla haqqi,

Ruhan undan madad so'rayman,

der ekan, bunda yosh avlodga xitob, ana shunday muborak joylarni ko'z qorachig'iday asrashga murojaat bor. Chunki 1917 yil oktyabridan keyingi yetmish yil ichida necha-necha «Oq saroy»larni eskilik qoldig'i sifatida yakson qilmadik, qanchadan-qancha masjidu madrasalarni omborga aylantirmadik, ota- bobolarimizning jahon tarixi, ilmi, san'ati, madaniyati va adabiyotiga qo'shgan ulkan hissalarini diniy qoldiq, ijtimoiy tengsizlik ramzi sifatida inkor qilmadik, o'zimizni o'zimiz savodsizga chiqarmadik, axir?! Xuddi shu ma'noda O'sh tog'ida, Baroko'hdatilsimga aylanib yotgan «Uch pahlavon», nortuyadek pishqirib oqayotgan, shaharga alla aytayotgan, o'zbeğu qirg'iz uchun rizq manbai bo'lmish, kek-u adovat bilmas shifobaxsh «Oqbura to'lqinlari» ana shu muborak Ona tuproqning turfa nishonalari, shoir qalbidan yosh kitobxon yuragiga ko'chib o'rnashayotgan, bir umrga singib qoluvchi zarralardir. Yuqorida hur fikr bo'g'ilgan joyda ramzlar, ishoralar kuchayishi, fikr ramzga ko'chishini qayd etgan edik. Bu she'rda ana shunday ishoraning guvohi bo'lamiz. Zero, «Oq saroy» deganda ko'z oldimizga, avvalo, ulug' shoir va tojdor bobokalonimiz Zahiriddin Muhammad Bobur keladi. Bobur zolim podshoh va bosqinchi sifatida talqin etilgan 80-yillar boshlarida shoir ulug' bobomizga ehtiromini shu birgina ishora orqali tasvirlar ekan, shuning bilan xalqimiz tarixini o'zida aks ettirgan «Oq saroy»day obidalarning ba'zan qarovsizlikdan, ba'zan esa feodal o'tmish ramzi sifatida ataylab vayron qilib yuborilganini ehtiyotkorona qayd etish orqali zamonaga munosabatini ham bildiradi.

«O'zimizning chumoli» [T.Adashboyev, 1988: 81] she'rida oromgohda dam olayotgan nevarasini ko'rgani ona qishloq noz-ne'matlaridan olib kelgan chol va ushbu meva-chevalar orasidan chiqib qolgan chumolini ko'rib, xursandligi olamga sig'mayotgan bolakay hayajonlari tasvirlanadi. Bir qarashda, arzimaganay bo'lib tuyiladigan ushbu tasvirga shoir olamjahon mazmunni jo qila olgan. Zero, meva-chevalarga ilashib kelgan «O'zimizning chumoli»da yurt nafasi, tafti bor va ana shu taft bolakayning qalbini nurga to'ldiradi. Shu ma'noda ushbu she'rning hatto sarlavhasi ham ma'lum ijtimoiy mohiyat kasb etadi, yosh kitobxon qalbida Ona- Vatanning har bir zarrasi, hatto arzimagan qumursqasi ham Vatanning ajralmas bir parchasi sifatida mustahkam o'rin egallashiga zamin hozirlaydi.

T.Adashboyevning o'lkamizning tarixiy joylari va betakror tabiati tasviriga bag'ishlangan she'rlarida Ona-Vatan, kindik qoni to'kilgan muqaddas tuproqqa mehr-muhabbat tuyg'ulari ming yillik qadriyatlarimizga shu qadar samimiyat bilan yo'g'rilganki, bu dilnavoz satrlar yosh kitobxon qalbiga bir o'qishda jo bo'ladi. Zero, adabiyot insonshunoslik bo'lar ekan, ijodkor qaysi mavzuda asar yaratishidan qat'i nazar, uning asari kitobxonni eng yaxshi insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi kerak. Shu ma'noda, hatto tabiat va yil fasllari ta'rifiga bag'ishlangan asarlar mohiyatida ham Ona-Vatanni ulug'lash, sharaflash, vatan go'zalliklarini madhetish hamda kitobxon qalbiga ushbu tuyg'ularni ko'chirish yotishi tabiiy. Binobarin, aslida, tabiat va yil fasllari tasviriga bag'ishlangan bo'lsa-da, mohiyatan vatan va vatanparvarlik mavzulariga chambarchas bog'lanib ketadigan she'rlardagi betakror, kutilmagan o'xshatish va jonlantirishlar, shoir qalb qo'ridan paydo bo'lgan samimiy satrlar beixtiyor yosh kitobxon qalbiga ko'chadi, yosh, beg'ubor qalbiga Ona-Vatan muhabbatining bir umrlik shaydiligini oshno qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Адашбоев Т. Жўнатаман кўёшни. - Тошкент, 1982.
2. Адашбоев Т. Оқбура тўлқинлари. - Тошкент, 1985.
3. Шермухамедов П. Тоза ният / Т.Адашбоев. Арслонбоб афсонаси. - Тошкент, 1988.